

Сузана РАЈИЋ
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд

НОВА ПОЛИТИЧКА ЗАЈЕДНИЦА И ВЛАДЕ МИХАИЛА ВУЈИЋА 1901/2. ГОДИНЕ*

Анстракт: Рад се бави настанком и функционисањем политичке заједнице настале груписањем политичара радикалске и напредњачке оријентације, у Краљевини Србији почетком 20. века. Иако се тај споразум у историографији назива фузијом или коалицијом, он нема елементе карактеристичне за те појмове, будући да му није претходио међустранички договор и да је имао за циљ стварање сасвим нове политичке странке која ће окупити конзервативну већину која је требало да постане снажан фактор у вођењу државних послова. Улога краља Александра Обреновића у постизању споразума је била од великог значаја, јер је он подржавао ту акцију и радикалима је нудио власт, а за узврат је тражио концензус у спорним политичким питањима, који ће бити постигнут новим уставом. Нова политичка заједница, како су је називали њени припадници, била је на државној управи осамнаест месеци. Активност министарских састава под руководством Михаила Вујића, такође ће бити предмет пажње овог рада, будући да се време трајања споразума поклапа са његовим владама 1901/2. године.

Кључне речи: Александар Обреновић, Михаило Вујић, радикали, напредњаци, политички споразум, Сенат, Скупштина.

Припреме за споразум

Вишедеценијска борба Обреновића и политичких снага у земљи које су тежиле ограничавању њихове власти, одвијала се са променљивом

---

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси* (Ев. бр. 177014). Сви датуми у основном тексту су по новом календару, ако није другачије наглашено.

срећом по династију. После двадесет година, најупорнији бранилац владаревих права у другој половини 19. века, Милан Обреновић (1872–1889), капитулирао је пред својим главним противником Радикалном странком. Пре него што је абдицирао у марту 1889. године, у јануару исте године постигао је компромис са радикалима чији је резултат био устав. Уставни парламентарни поредак по највишем закону земље из 1889. године, због друштвених и политичких околности за кратко време се изродио у једнопартијски режим, у којем су владареве прерогативе биле сведене на један глас.¹ Његов син краљ Александар Обреновић (1893–1903), који је суспендовао Устав из 1889. године², у неколико наврата је безуспешно покушао да се договори са Радикалном странком око поделе власти која би требало да буде заступљена у новом уставном систему.³ Када у томе није успео, он је покушао да се ослони на тзв. неутралне владе састављене од мање познатих личности из редова Напредне и Либералне странке. Крајем 1897. и почетком 1898. године шириле су се гласине да се краљ спрема да образује једну нову политичку странку, састављену од напредњака и либерала који су отпали од својих главних одбора. Она је требало да око себе окупи све конзервативне елементе у земљи. Од те намере се, међутим, морало одустати јер прокламовање циља, „стишавање партијских страсти“, није могло да се оствари игнорисањем Радикалне странке која је имала огромну надмоћ у бирачком телу, а била је изолована и удаљена од свих политичких токова у земљи.⁴

Веридбом са Драгом Машин 20. јула 1900. године, краљ Александар Обреновић је морао да уважи оставку владе Владана Ђорђевића, која је словила за неутралну, а која је на државној управи била од октобра месеца 1897. године. Нови кабинет је успео да састави тек након четири дана. Влада Алексе Јовановића, познатија као „Свадебно министарство“,

---

¹ С. Рајић, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894). Проблеми и посебности политичког развитака*, у: *Београдски историјски гласник*, Филозофски факултет, 2010, вол. 1, 137–166.

² У раду ћемо устав који је познат као Устав из 1888. године, у складу са рачунањем времена по Грегоријанском календару, наводити као Устав из 1889. године. Устав је усвојен у Скупштини 22. децембра 1888. по старом, односно 3. јануара 1889. године по новом.

³ Такви су покушаји из 1895, 1896. и 1897. године, С. Рајић, *Александар Обреновић – владар на прелазу векова. Сукобљени светови*, Београд, 2011, 127–167.

⁴ С. Рајић, *Владан Ђорђевић. Биографија поузданог обреновићевца*, Београд, 2007, 180–181; Иста, *Неутралне владе у Краљевини Србији (1893–1900)*, Филозофски факултет, *Српске студије*, вол. 1, 2010, 127–151.

ступила је на дужност 24. јула 1900.⁵ Краљ није био задовољан саставом новог кабинета, јер није успео да у њега уведе истакнутије политичке личности. Министарска поставка виших чиновника остала је у непромењеном саставу само шест месеци и показала се врло слабом за политичке и привредне задатке који су јој били поверени.

Краљ је тражио начина да из тог привременог стања што пре изађе. Од венчања, његови односи са свим политичким странкама су били добри.⁶ Ванредни сазив Народне скупштине заказан је за 14. јануар 1901. Краљ је указом поставио десет вирилних посланика радикала, а није заборавио ни либерале, додељујући им такође вирилна посланичка места.⁷ Био је уверен да ће радикали, који су се од ивањданског атентата на краља Милана у јулу 1899. године налазили у неповољном положају, прихватити његову понуду да се договоре око поделе власти. Спремајући се за отворени наступ према радикалским првацима он је, као и раније, зазирао од страначке масе која је стално тражила нове и веће уступке. На прославу краљичиног рођендана 23. септембра 1900. били су позвани највиђенији радикали, попут Николе Пашића, Саве Грујића, Михаила Вујића, Милована Миловановића. Истог свечаног дана краљ је помиловао све радикале осуђене за атентат на краља Милана, пошто је већ на дан венчања многима умањио казне. Да краљ спрема заокрет у унутрашњој политици видело се по томе што су многи радикали враћени у државну службу. Андра Николић је ангажован на место државног саветника, Вујић је примио дужност посланика у Паризу, Миловановић у Букурешту, Јован Ђаја у Софији, Сава Грујић у Цариграду, док су многи заузели мање значајна места у дипломатији.

Помиловање радикала је поздравио радикалски лист *Законитост* и констатовао да се земља одмориле од трзавица и да сви треба да приону на рад како би оснажили државу и обезбедили јој благостање. И остали листови у престоници поздравили су краљев потез као једини начин за правилни државни развитак.⁸

⁵ Архив Србије, Поклони и откупи (даље: АС, ПО), к. 110, д. 12; *Владе Србије 1805–2005*, Београд, 2005, ур. Радош Љушић, 190–191; *Министарство Алексе С. Јовановића. Подаци о политичким догађајима у Србији од 8. јула до 21. марта 1901. године*, Београд, 1906, 62.

⁶ *Српске новине*, бр. 191, 25. август/7. септембар 1900; бр. 183, 15/27. август 1900.

⁷ *Српске новине*, бр. 157, 16/28. јул 1900; АС, ПО, к. 110, д. 11.

⁸ *Законитост*, бр. 5, 1900; *Мали журнал*, 11/23. септембар 1900, *Вечерње новости*, 7/19. децембар 1900; *Дневни лист*, 14/26. децембар 1900.

Краљ је најпре контактирао Пашића и придобио га да буде посредник у преговорима са радикалима. Пашићев незавидан положај у странци после ивањданског атентата приморао је краља да се обрати и другим истакнутим страначким личностима, премда га је сматрао кључном личношћу без које се споразум са радикалима не може утврдити. Радикали су сумњичили Пашића да има тајни договор са Обреновићем, али је краљ оповргао такве гласине, тврдећи да договор између њих не постоји, али да су им односи коректни. Осмишљавајући будућу политичку концепцију, краљ није одустао од октобарског програма под којим је 1897. ступила на дужност влада Владана Ђорђевића.⁹ У честим јавним наступима крајем јула и почетком августа 1900. наглашавао је да нема намеру да мења унутрашњу политику, осим што ће је водити на широј основи, те ће сви људи добре воље, без обзира на страначку припадност, моћи да „се скупе и сложе око моје политике”. Краљ је подвукао да партијска владавина није дала добра Србији и да такву политику треба „потпуно напустити”. Ова изјава је значила да су врата двора постала отворена и за радикале. Краљева девиза је била – поглед у будућност без партијских страсти и освета, без „претераних стега” и са једним далекосежним, добро смишљеним планом који ће се остваривати систематски, дужи низ година.¹⁰

У фебруару 1901. краљ је почео интентивније да ради на конкретизовању споразума напредњака и радикала око оснивања нове политичке странке. Откуда идеја о напредњацима, који су били најмање заступљени у бирачком телу, и зашто у краљевим плановима није било либерала, питања су од велике важности. Напредњаци су ушли у комбинацију због потребе да се радикали на власти умере и надзиру, посебно у случају да радикали по доношењу новог устава дођу на мисао да изврдају споразум са краљем. Са друге стране, напредњаци не би могли правити проблема, јер нису били довољно снажни да захтевају самосталну владу. У таквом односу политичких снага, краљ је либерале држао у резерви, наменивши им улогу замене у случају да нова странка не профункционише. До истог закључка је дошао и напредњак Живојин Перић, који је полазио од претпоставке да би уједињење све три партије могло да створи снагу која би била толико моћна да јој нико не би могао стати на пут, те би се њена управа могла изродити у тиранију. Овако је споразум политичара који су

⁹ О такозваном „октобарском програму“ владе Владана Ђорђевића види С. Рајић, *Владан Ђорђевић*, 172.

¹⁰ *Прогони политичких противника у режиму Александра Обреновић 1893–1903*, Београд, 1973, приредио Андрија Раденић, 832–833; *Српске новине*, бр. 166, 26. јул/7. август 1900, бр. 182, 13/25. август 1900.

се до тада декларисали као радикали и напредњаци, представљао *contre-parti* Либералној странци, којој би се пак могли придружити незадовољни напредњаци и радикали. Краљ је мислио да ће тако доћи до двопартијског система, који се сматрао најбољом гаранцијом правилног функционисања позиције и опозиције. То потврђује и његова изјава да споразум напредњака и радикала треба да прерасте у „нову партију“ и да је „прека потреба да се избегне сваки конфликт“ између споразумних снага не би ли се напослетку дошло до „компактне конзервативне већине“ у Народној скупштини. Краљ је образовао специјални одбор од представника радикала и напредњака, чији је задатак био да „пронађу базу“ за нову конзервативну партију. Претпостављао је да ће испуњењем најважнијих захтева радикала из њихових редова отпасти сви екстремни елементи и да ће се радикали посветити новом уставу потпуно, те ће се временом утопити у озбиљну политичку организацију која ће бити „диригент“ у државним пословима. Радикална странка у старом облику изгубиће тако свој *raison d'être*, мислио је краљ.¹¹

Важна позадина овог споразума и планова за нову партију јесте и чињеница да би се тим путем напослетку закопале ратне секире између напредњака и радикала из времена „народних одисаја“ 1887. и 1889. године, који су претили да се изроде у грађански рат и на тај начин најоштрије поделе и заваде српско друштво. Стога је одбачена идеја о фузији две партије, као и о коалицији у коју би се морало унети старо партијско наслеђе. Напротив, споразум је требало да буде споразум групе људи и краља око будућег устава, а сам устав је требало да обезбеди консензус краља и грађана. Постепено, увођењем устава у живот оформила би се и организовала у ходу нова партија, чији би програм заправо био устав.¹² Са обе стране је било истакнутих појединаца који су сматрали да ће та „нова партија“ бити излаз из константне нестабилности и криза у политичком животу земље.

¹¹ АС, Лични фонд Стојана Новаковића (даље С Н), бр. 1950; Исто, бр. 1980. У Одбор за постављање базиса конзервативне странке ушли су напредњаци Димитрије Маринковић, Љубомир Каљевић, али не знамо имена радикала, будући да документ на који се позивамо (писмо краљевог секретара Петронијевића Стојану Новаковићу, почетком априла 1901. на које је Новаковић одговорио 4/17. априла) није сачуван у целости. Други извори тај Одбор не помињу; Божо К. Маршићанин, *Тајне двора Обреновића, Управитељеве белешке (од веридбе до смрти краља Александра)*, Београд, 1907, књ. 1, 120–121; Јован Ђ. Авакумовић, *Мемоари*, Нови Сад – Карловци, 2008, приредио Слободан Турлаков, 416.

¹² АС, С Н, бр. 1.737, бр. 1.750.

Прве преговоре са радикалима обавио је, по краљевој заповести, напредњак Павле Маринковић. Схватио је да Никола Пашић, Пера Велимировић и Стојан Протић одобравају такав правац рада и да се надају да ће моћи да придобију већину својих најбољих људи. После консултација са радикалима из унутрашњости, они су то краљу и званично потврдили. Следећи корак је био да краљ, за почетак, у договору са обе стране одреди заједничку листу за изборе. Сви који би били спремни да за њу гласају били би заправо присталице те нове партије.¹³

Кабинет Алексе Јовановића је реконструисан 18. фебруара 1901. године.¹⁴ У владу су ушла двојица радикала којима су дати најважнији ресори – Михаило Вујић је повучен са посланичког места у Паризу да би постао министар иностраних дела, а Милован Миловановић је напустио Букурешт и дошао на положај министра привреде. После ове промене, у влади је било следеће стање: тројица радикала, двојица напредњака и два војна лица. Без скромности, Миловановић тврди да је његов ауторитет у иностранству био врло важан у пословима око доношења устава, те да Вујић није хтео да уђе у владу Алексе Јовановића без њега. Поред тога, рок трговинског уговора са Аустро-Угарском из 1892. истицао је, па је требало започети преговоре око новог уговора, а ништа мање нису били хитни ни преговори око зајма у Француској. Боље кандидате од Вујића и Миловановића за решавање тих тешких питања краљ није имао. С друге стране, краљ је од почетка 1901. године почео лично да пожурује доношење устава, свакако мотивисан тиме да пред очекивани порођај краљице обезбеди себи наследника и у женској линији. У фебруару 1901. краљ је и званично обећао радикалима устав који ће у живот увести нова политичка странка, састављена од радикалских првака и угледника бивше Напредне странке. Краљ је оценио да је наступила погодна прилика, јер су радикали били спремни на преговоре и компромисе, од којих му је најважније било да прихвате концепт дводомне Скупштине.¹⁵

---

¹³ АС, В. Ј.Марамбо, ф. 76, Маринковић – краљу Александру, 10/23. фебруар 1901; АС, С Н, 1.737.

¹⁴ *Српске новине*, бр. 29, 6/19. фебруар 1901; Радикали су се у почетку држали уздржано према краљевом предлогу. Доцније је та уздржаност протумачена чињеницом да они нису хтели да се изјашњавају за живота краља Милана, али да су одмах после његове смрти пристали на споразум, АС, С Н, бр. 1.738. Ово образложење је врло логично и време промене понашања радикала према краљевој понуди поклапа се са временом смрти краља Милана.

¹⁵ АС, Хартије М. Ђ. Миловановића, несређена грађа, „Белешке из министровања фебруар 1901 – мај 1902“; Пре реконструкције Јовановићеве владе, нудио је напредњаку

У марту 1901. радикалски министри Вујић, Миловановић и Михаило Поповић сагласили су се да се уставна промена прогласи указом, дакле без Скупштине. Краљ се договорио са радикалима да се у мају месецу одрже избори, пошто се претходно постигне споразум радикала и напредњака око уставног питања. Требало је да избори буду слободни, али је после дужег већања констатовано да је у земљи у којој се три деценије одржавају избори „по команди“ нереално одједном очекивати да буду елиминисани притисак „озго“ и притисак „оздо.“ Због тога је утврђено да се бирање изврши по листама које ће бити споразумно састављене.¹⁶

Устав

За рад на уставном питању узета је идеја из 1897. године, по којој је уставно решење требало да буде резултат договора краља и свих истакнутих политичких фактора у земљи. Радикали су тиме напустили некадашњи захтев да Устав из 1889. буде полазиште за рад. Напротив, за основу новог Устава узет је уставни нацрт израђен под Новаковићевом владом 1896. године. Краљ од тада није напуштао идеју о дводомном скупштинском систему. „Горњи дом је као неки громобран за владаоца, јер он бремзује довољно непромишљене одлуке Скупштине, а да се не мора владалац излагати, одричући тим одлукама санкцију“, рекао је. Краљ је сматрао да је образовање Сената једини начин да се у једној установи окупе и на заједнички рад упуте најспособнији и најискуснији државници у земљи, људи који ће стварати за отаџбину без страха да ће Скупштина вршити притисак на њих.¹⁷

Као посебан вид поверења према радикалима, краљ је уочи обзване новог устава извршио промену владе, те је 2. априла 1901. године

Љубомиру Каљевићу да састави владу, јер је био у добрим односима са радикалима. Упркос наваљивањима краља и другова напредњака, Каљевић је одбио понуду, сматрајући да краљ и сувише жури са уставом и да је неопходно да се најпре странке „пречисте“, да се политичка сцена прекомпонује натенане, јер нову политичку групу морају основати људи истоветних начела, Љубомир Каљевић, *Моје успомене*, Ужице, 2006, приредио С. Турлаков, 58, 59; АС, С Н, бр. 1.737, 1.738.

¹⁶ АС, С Н, бр. 1.737.

¹⁷ Амфитеатров Александр Валентинович, *В моих скитаниях. Балканские впечатления*, Санкт Петербург 1903, у: *Русские о Себии и Сербях*, Санкт Петербург, 2006, приредио А. Л. Шемякин, 455.

осванула на дужности влада Михаила Вујића, у којој су била четворица радикала, тројица напредњака и један генерал.¹⁸

Уз помоћ радикала Миловановића и Вујића, те напредњака Павла Маринковића и Николе Стевановића, краљ је модификовао уставни предлог из 1896. Из завршне верзије изостали су многи чланови који су били израђени 1896. зато што је било предвиђено да се појединачна уставна питања детаљније разраде накнадним законским решењима. Краљ је 20. марта сазвао конференцију у двору. Ту су се окупили напредњаци Љуба Каљевић, Павле и Димитрије Маринковић, Никола Стевановић, Драгутин Франасовић, а од радикала Никола Пашић, Андра Николић, Светозар Милосављевић, Михаило Поповић, те председник владе Вујић. Конференција је трајала три дана и на њој је разматран нацрт у целини и у појединостима. Краљ је лично и посредством Павла Маринковића извештавао Стојана Новаковића о раду на уставу желећи да преко њега, као неформалног шефа, добије подршку што већег броја напредњака. Идеја о октроисању устава потекла је од Новаковића, који је то предложио краљу у јесен 1900, али је краљ тада био против октроисања јер је страховао од протеста у земљи и лошег утиска који би такав начин доношења устава могао да изазове у иностранству. По краљевом схватању, за октроисани устав није била довољна сагласност само једне партије, јер би тиме поново било отворено поље за политичке борбе. Тако је и настала идеја о заједничком раду напредњака и радикала на уставном пројекту, а затим и о новој партији и њеној влади. Новаковић је био задовољан све до последњег тренутка, уочи проглашења. Када је, међутим, краљ затражио Новаковићев потпис за споразум о новој партији, овај је одговорио да не дели мишљење својих другова, јер је „пактирање“ између напредњака и радикала извршено на брзину. Тврдио је да се радикалима чине уступци без разлога и да циљ устава није само да њих задовољи. Новаковићев изостанак је могао растури тек склопљени

---

¹⁸ *Владе Србије*, 192–194. Састав владе је био следећи: председник и министар иностраних дела М. Вујић, министар унутрашњих дела Никола Д. Стевановић, министар правде Драгутин Стаменковић, министар финансија Михаило М. Поповић до 5. априла а после Милован Ђ. Миловановић, министар просвете и црквених дела Павле Маринковић до 10. маја, а потом Љубомир Ковачевић, министар војни Милош Васић до 10. маја, Божидар Јанковић до 16. августа, а Василије Антонић до 3. јануара 1902, министар грађевина Пера Велимировић и министар народне привреде Милован Ђ. Миловановић. Ова влада је реконструисана 19. маја 1902. године, о чему ће доцније бити више речи.

споразум, па је, уместо његовог потписа, у *Дневнику* штампана изјава да Новаковић подржава споразум.¹⁹

Радикал Сава Грујић, који је у фебруару 1901. казао краљу да не подржава идеју о Горњем дому, такође је одбио да потпише споразум из кога је требало да настане нова партија. Грујић се позивао на узвишеност свог посланичког положаја који захтева да заступа краља и Србију, а не партију.²⁰ Удаљени са места збивања, Новаковић и Грујић су били суревњиви и преосетљиви на чињеницу да се нова партија ствара без њих. То је био стари проблем ривалства и сујете „великана“ српске политичке сцене због којих су се углавном сви покушаји са коалиционим владама или са оснивањем нових странака завршавали неуспешно. Обојица су, ипак, констатовали да ће ново уставно уређење „откочити“ јавне послове и упутити их правилнијим путем.

Осим на конференцијама у двору, нацрт устава су прегледале још неке истакнуте личности из Београда, попут Ристе Поповића, Јована Авакумовића и Паје Михаиловића. По мишљењу стручњака, устав је био добар. Имао је укупно 107 чланова, што није показатељ да је устав израђен на бризину. Напротив, краљ је прихватио савете да се у уставу дају само опште одредбе, како би се доцније донети закони могли једноставнијом и регуларном законодавном процедуром усавршавати у оним елементима где се покажу мањкавости. Овако, уставни костур остаје једном за свагда, а законодавство има одрешене руке да поправља, преуређује и усавршава законе. То је било енглеско искуство, које је показало да је одвајање уставних и законодавних наређења у пракси врло корисно.

Новим уставом обезбеђени су правна сигурност и политичке слободе, а новина је постојање два дома. Сенат, тј. Горњи дом, требало је

¹⁹ Стојан Новаковић, *Двадесет година уставне политике у Србији 1883–1903*, у: Сабрана дела С. Новаковића, књ. 7, Београд, 2007, приредио Михаило Војводић, 324, 328–332. Новаковић је писао краљевом секретару: „Желим успех новој партији, али не могу потписати њен проглас, тврдо решен да у партијски рад више никако не улазим“, АС, С Н, бр. 1.980. Новаковићев одговор није штампан, уз инсистирање његових другова Маринковића и Франасовића. Уместо тога, у Угледном броју *Дневника* од 15/28. априла 1901. објављено је следеће: „Господин Ст. Новаковић и С. Грујић изјавили су такође свој пристанак на овај споразум, а формално га нису потписали само с тога што су по служби били у то доба, као и сад што су, ван земље“; Исто, бр. 164, 512, 1.134, 1.241, 2.203, 2.204.

²⁰ АС, С Н, бр. 512, 616, 1.277. Грујић саветује краљу да се, уместо прогласа партијских људи који би био упућен само партијама, обрати преко службених новина свим грађанима Србије и позове их да „патриотски помогну велико дело уставне реформе“; *Одјек*, бр. 29, 2/15. фебруар 1906.

да броји педесет и једног члана, од којих краљ именује тридесеторицу доживотних сенатора, бира се осамнаест, док су престолонаследник, митрополит и нишки владика били сенатори по положају. У Скупштини је било 130 чланова, који су се бирали по окружним листама са старим цензусом од 15 динара, с тим што је сваки округ бирао по једног квалификованог посланика. За сенаторе је, међутим, изборни цензус био три пута виши, 45 динара. Народни посланик је могао постати само онај ко је плаћао 60 динара непосредног пореза годишње, а интелигенција са завршеним факултетом и адвокати плаћали су по 30 динара. Друга новина била је да, у случају да краљ не добије сина, право наследства прелази и на његове женске потомке.²¹

Устав из 1901, по оценама најистакнутијих представника радикала који су у тим пословима учествовали, био је крупан корак унапред у односу на дотад важећи из 1869. године.²² Избори су били непосредни и тајни, судска власт независна, а општинска самоуправа зајемчена. Устав је само начелно прокламовао слободу удруживања и штампе, али је степен тих слобода требало утврдити накнадним законима. Краљ је постигао оно што је желео – да Владар, Сенат и Скупштина буду изједначени чиниоци у законодавству. Да би један закон ступио на снагу, била је неопходна сагласност сва три фактора. Законске предлоге могли су подносити сви законодавни чиниоци. Буџет је дефинитивно поверен Скупштини, али је краљ имао моћ да продужи важност старом буџету, ако би Скупштина била распуштена пре времена.²³ Активни државни

---

²¹ *Српски уставни од 1835. до 1990. са уставима Краљевине СХС и Краљевине Југославије*, Београд, 2004, приредио Миодраг Радојевић, 147–148.

²² АС, ПО, к. 82, д. 175; Љ. Каљевић, *Успомене*, 60; Б. Маршићанин, *Управитељеве белешке*, књ. 1, 130; Аца Станојевић је објавио вест о начину на који ће нови устав ступити на снагу у свом листу *Законитост*, а остали радикали нити су напустили, нити су демантовали своје пријатеље у влади, што је значило да Радикална странка даје прећутну сагласност, С. Новаковић, *Двадесет година уставне политике*, 323; Никола Пашић је дао интервју пештанском листу *Источни преглед*, у којем је позитивно оценио нови устав. Пашићев став је био врло важан за међународну јавност, која је потврдила да су новим уставом задовољни скоро сви политичари у земљи, преузето из: Љубодраг П. Ристић, *Велика Британија и Србија (1889–1903)*, Београд, 2007, докторска теза одбрањена на Филозофском факултету у Београду, 434; Краљ је инсистирао на доживотним сенаторима и одбио је предлог да они буду вирилни, тј. краљеви сенатори по положају. Одредба о непосредним и тајним изборима узета је из Устава из 1889, јер је нема у напредњачком нацрту из 1896. године, АС, С Н, бр. 1.738.

²³ *Српски уставни*, 140–160.

чиновници²⁴, председници општина и свештеници нису могли бити бирани за посланике. То правило је важило и за сенаторе, са изузетком свештеника и генерала, којих је у овом телу могло бити највише четворица. Министри су су били одговорни краљу и Народном представништву, али их је постављао и смењивао краљ. Они су били краљев подручни орган у извршној власти и нису могли бити ни посланици, ни сенатори. Тиме је нарушено једно од основних начела парламентаризма, али је, с друге стране, успостављена хармонија између Круне и Парламента, која се по ондашњој уставној науци огледала у равнотежи извршне и законодавне власти. Тако је краљ превазишао потешкоће које по Уставу из 1889. није могао да савлада, између осталих и ставку да је свака влада која није радикалска неуставна и да је краљ приморан да по сваку цену једино са њима ради.

У Србији је по Уставу из 1889. било четири стотине педесет хиљада гласача, по Уставу из 1869. било их је три стотине хиљада, а по Уставу из 1901. око три стотине шездесет хиљада. Тачније, од укупног броја пунолетног мушког становништва, бирачко право је имало 72%, што је у поређењу са земљама у региону било доста. Међутим, опозиција је тражила бирачко право за 90% пунолетних мушкараца, колико их је било по Изборном закону из 1890. године. Краљ је на те захтеве гледао као на изразите претераности. Он је желео да се окружи интелигенцијом и угледним политичким личностима. Установа Сената се никада не би распустила, те би имала улогу сталног краљевог саветника. Устав из 1901. и споразум најистакнутијих политичара у земљи из исте године представљају најозбиљнији краљев покушај да страначку интелигенцију и најистакнутије представнике интелигенције уопште окупи око двора и да им повери улогу првих сарадника. Устав из 1901. године, прилагођен српским политичким и друштвеним условима, у суштини, опонаша дуалистички образац, називан још и орлеанским или класичним парламентаризмом који је био на снази у Енглеској. Радикали су се овим уставом заштитили од репризе 1899. у време ивањданског атентата, јер Круна није могла ни у изузетним приликама да обустави поједине чланове устава, нити је могла путем указа да издаје привремене законе. Одредбом о тајном гласању, испоштован је један од дотадашњих главних захтева Радикалне странке.²⁵ Овај устав је решио и најспорнија питања на српској

²⁴ Изузев професора Велике школе и средњих школа, судија у Касацији, председника и чланова Главне контроле, лекара, инжењера.

²⁵ Уопште у Европи с краја 19. века најеминентнији стручњаци уставне науке који су се залагали за класични орлеански парламентаризам (тзв. дуалисти), сматрали

политичкој сцени, одредио је центар власти и креаторе државне политике, која треба да буде резултат координације између владара и Скупштине.

У великом салону Новог двора 19. априла 1901. окупили су се министри Вујићеве владе и бројни угледни грађани и великодостојници. Председник владе је прочитао краљеву Прокламацију, којом објављује да даје земљи нови устав, те тиме исправља недостатке Устава из 1889, где је законодавна власт задржала у права извршне власти, али исправља и мањкавости Устава из 1869, којим је извршној власти дата велика превласт над Скупштином. Нови устав, каже се, прокламује начело равнотеже између извршне и законодавне власти и законима обезбеђује врховни ауторитет.²⁶ Консензус краља и политичких странака у уставном питању није био потпун. Изостао је део либерала и самостални радикали.

Када је реч о октроисању устава, врло је карактеристична чињеница да су се против сазивања Велике Народне скупштине изјаснили не само краљ, већ и радикали и напредњаци. Краљ, зато што је зазирао од гломазног тела које би бројало скоро осам стотина чланова, али и због пролонгирања процедуре која је могла да произведе неочекивани исход. Радикали су такође зазирали од бројности Велике Скупштине и нису могли да гарантују да ће њихов споразум са краљем бити прихваћен од страначке већине. Пошто је овој уставној промени претходио споразум истакнутих политичких личности чије су партије имале већински део у изборном телу, дискутабилна је тврдња да је октроисање устава био класичан државни удар, иако застарела уставотворна процедура из 1869. није испоштована. Велика скупштина није сазвана и због тога што су радикали желели да са себе сперу одговорност због пристанка на дводомни скупштински систем.²⁷

су да суштина парламентаризма лежи у равнотежи између извршне и законодавне власти. Модел „меке поделе власти“, где се у зависности од реалног односа снага између краља и представничког тела одређује уставни оквир, прихватио је већи број истакнутих француских стручњака, Олга Поповић-Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903–1914*, Београд, 2008, 45, 51.

²⁶ *Дневник*, уводни број, 15/28. април 1901; Б. Маршићанин, *Управитељеве белешке*, књ. 1, 135–136; Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини 19. века*, књ. 3, Београд, 1924, 243. Живановић је констатовао да у Белој сали Новог двора „беше се искупило све што у овој земљи има угледа.“

²⁷ После разматрања о начину обнародовања устава, сви чланови Одбора су се сложили са октроисањем, јер су констатовали да не постоји тачна правна и законска основа за ту процедуру, будући да Устав из 1889. није укинут регуларним путем, а да је Устав из 1869. враћен на снагу октроисањем, АС, С Н, бр. 1.738; Б. Маршићанин, *Управитељеве белешке*, књ. 1, 135–136; Љ. Каљевић, *Успомене*, 60.

Слободан Јовановић је дао дискутабилну опаску да је краљ новим уставом хтео да са укроћеним радикалима продужи личну владавину, али под плаштом парламентаризма.²⁸ Међутим, краљ је у више наврта у јавним наступима поновио да му је годинама главна намера била да се донесе устав који ће почивати на „неразоривим основама“, на правилном односу између извршне и законодавне власти, јер је то једини начин да се уведе ред, трајна законитост и поштовање грађанских права и слобода. Није тајио да је новим уставом тежио ка томе да и себи обезбеди сва права и прерогативе који су потребни владару једне монархистичке државе. Чак су и велики скептици констатовали да је ситуација у Србији на крају прве године краљевог брачног живота била „боља него што се могло очекивати на почетку и да краљ ради у потпуној хармонији са министрима“.²⁹

У решавање уставног питања краљ је ушао искрено и отворено. Другачије се не може објаснити његов потез око именовања доживотних сенатора после прокламовања устава, као и попуњавање осталих важних доживотних надлештава. Од 51 сенатора, од којих је било извесно да ће 18 које је бирао народ бити радикали, краљ је и сам од преосталог броја за доживотне чланове поставио чак 11 радикала, потом 11 напредњака, 3 либерала и 4 генерала. Таквим поступком је свесно омогућио превласт радикала у Сенату. Исто је учинио и са Државним саветом, постављајући 8 радикала, заједно са председником, 5 напредњака и 2 либерала. Краљ је, дакле, свесно, и поред њихове већине у Скупштини, дао радикалима предност и у осталим најважнијим установама, у Сенату и Савету. Ово је могао учинити само зато што је веровао да су радикали искрено ушли у погодбу. Тиме је показао својеврсну политичку наивност, чији је данак почео плаћати само годину дана касније. Свој нелогични потез оправдавао је речима да је за доживотне сенаторе именовао „своје поуздане људе, не обазирјујући се на партије“.³⁰

²⁸ Јовановићева оцена да је Устав из 1901. „крпеж“ ранијих устава, без икаквог јединства, такође би морала да се подвргне критичким проверама, с обзиром на то да је Јовановић заговарао два дома и владавину демократске интелигенције, а не демагошке, каква је по њему била радикалска интелигенција која је постигла компромис са краљем. Према овој последњој је гајио нарочити анимозитет, те је све што су радили критиковао, *Влада Александра Обреновића*, II, Београд, 1990, 210.

²⁹ *Дневник*, бр. 158, 7/20. октобар 1901, бр. 173, 23. октобар/5. новембар 1901; Закључак британског посланика Бонама о повољној ситуацији у Србији после проглашења устава, преузето из: Љ. П. Ристић, *Велика Британија и Србија*, 437.

³⁰ Доживотни сенатори које је краљ именовао били су: Аћим Чумић, Андра Николић, генерал Анта Богичевић, Алекса С. Јовановић, Глиша Гершић, Димитрије Маринковић, Димитрије Радовић, генерал Димитрије Цинцармарковић,

Споразум и опозиција

Вујићева влада је деловала на основу споразума о заједничком раду, који је под називом „Нашим пријатељима” објављен у угледном броју новопокренутог листа *Дневник*, а датиран 19. априла. Лист је почео да излази 28. априла 1901. под директорством Стојана Протића. Споразум је потписало осамдесет људи са обе стране и они су представљали језгро нове некрштене странке. Новонастала странка није имала класичну партијску организацију. Предвиђено је само да има заједнички политички лист и да у Скупштини образује један клуб наспрам опозиционог. На листи потписника били су скоро сви чланови Главног одбора Радикалне странке, попут Николе Пашића, Михаила Вујића, Андре Николића, Аце Станојевића, Гиге Гершића, Лазара Пачуа, Миленка Веснића, Стојана Протића, као и сви истакнутији напредњаци, међу којима и Љуба Каљевић, Димитрије и Павле Маринковић, Љуба Ковачевић, Живојин Перић, Драгутин Франасовић.³¹ Потписници споразума позивају све политичаре у земљи да им се придруже и да сложено приступе решавању најважнијих законодавно-политичких питања, да сви забораве ситне међусобне разлике, а партијску борбу да оставе по страни. Влада се обавезала да ће деловати по државном програму који је краљ дефинисао у Прокламацији. Прва тачка програма обухватала је израду закона којим ће се Устав увести у живот и обезбедити стабилна унутрашња политичка организација. Одмах затим, сва енергија владе ће се усмерити ка отклањању привредних

генерал Драгутин Франасовић, Драгутин Стаменковић, Ђорђе С. Симић, Ђорђе Павловић, генерал Јован Мишковић, Љубомир Каљевић, Михаило Вујић, генерал Михаило Срећковић, Михаило М. Поповић, Никола Пашић, Никола Стевановић, Петар Велимировић, Павле Михаиловић, Петар Ђорђевић, генерал Сава Грујић, Стојан Новаковић, Светозар Гвоздић, Светозар Милосављевић, Светомир Николајевић, Сима Несторовић, Стојан Бошковић и Чеда Мијатовић. Указ је потписао председник владе Михаило Вујић, АС, Сенат (даље: С), Ф А 1/1901. Прва седница Сената одржана је 1/14. октобра 1901. Избором, у Сенат је ушло још 18 чланова, од којих 17 споразумних радикала и један самосталац: Јован Жујовић, Павле Вуковић, Арса Дреновац, Веља Тодоровић, Добра Ружић, Љуба Ковачевић, Милија Миловановић, Влада Љотић, Лазар Пачу, Светомир Николајевић, Сима Несторовић, Стојан Бошковић. На трећој седници од 18/31. октобра 1901, Сенат је конституисан; Б. Маршићанин, *Управитељеве белешке*, књ. 1, 141.

³¹ *Дневник*, уводни број 15/28. април 1901.

и финансијских проблема, на јачање војске и на извршавање културних задатака државе. У мају, јуну и јулу 1901. *Дневник* је, као полуслужбени орган Вујићеве владе, почео да припрема терен за усвајање закона у Скупштини, која је требало да се састане у октобру.

У истом листу радикали су покушали да оправдају своје политичке поступке, пренебрегавање припадништва матичној странци и пристајање на дводомни скупштински систем, непознат стручној и широј јавности, мада су га усвојиле много напредније земље попут Француске и Енглеске. Правнички експерт радикала Милован Ђ. Миловановић покушао је да у *Дневнику* објасни смисао и суштину Горњег дома и да покаже да то није „катастрофа“ која је Србију задесила, те да у Уставу има много важнијих питања од броја домова Народног представништва.³² У једном од бројева на нападе либерала да се установом Сената ствара опасност да Скупштина у огромној већини буде попуњена из редова сељаштва, *Дневник* је одговарао да је интелигенција у Србији бројнија од педесетак интелектуалаца који чине Сенат. Ипак, он није негирао чињеницу да народ нерадо бира интелигенцију за своје представнике у Скупштини и да јаз и подељеност између интелигенције и „маса народних“ треба „лечити“.³³

Споразум о новој странци је код дела радикала, посебно код оних који су се управо тада прогласили самосталцима, дочекан на нож. Аца Станојевић је 1. маја 1901. у свом листу *Законитост* објашњавао да се не ради ни о каквом стапању радикала и напредњака. Полузванични *Дневник* је тврдио да су споразуми људи различитих политичких опција уобичајена појава у уставном животу многих држава на свету. У чланку под називом „Генеза споразума“ наглашено је да је политичка дружба радикала и напредњака настала спонтано, што је главни предуслов успеха споразума. Нападани да немају политичког програма, присталице споразума су стално понављале да је циљ нове политичке заједнице да обезбеде строго поштовање Устава, који ће остати нетакнут у партијским борбама јер се циљеви партијски могу остваривати само законитим и уставним путевима. Они су још наглашавали да је циљ споразума да покаже добру вољу радикала да се превазиђу политичке нетрпељивости и искључивости у земљи и да докажу на делу свој патриотизам. Све нападе опозиције да се ради о неморалном и неприродном чину радикали, потписници споразума, категорички су негирани. „Овај споразум је

³² *Дневник*, бр. 25–36, 27. мај/9. јун–7/20. јун 1901.

³³ Исто, бр. 4, 4/17. мај 1901.

стишао, смирио и успокојио земљу – а то му је и циљ био. Па кад Србија буде имала пред собом један период од четири године за миран, редован и правилан рад, онда ће се тек сваки моћи убедити да овај наш братски споразум – није фузија“, писао је *Дневник*. Бивши чланови Главног одбора Радикалне странке и други њени угледни људи који су прихватили споразум, оспоравали су самопрозваним самосталцима да користе име „радикали“, будући да је већина те странке добровољно приступила новој политичкој заједници. Никола Пашић је казао: „Сви знамо да Радикална странка, као организована, данас не постоји, па се о њој као таквој више не може говорити.“ Свој потез радикали су тумачили као израз потреба и мудрог деловања у новим околностима које су наступиле после краљеве женидбе. Они су осудили тежње својих углавном млађих другова из странке за политичком самосталношћу, наглашавајући да се тај појам не схвата правилно. „Живот иде својим путем и ако га разумемо, ми ћемо лакше и брже постићи оно што ће доћи и мимо нас“, тврдиле су присталице споразума. Они су правдали своје потезе тиме да је најважније очувати и остварити суштину програма Радикалне странке. Ако је искуство показало да се то може само кроз компромисе, зашто да не, мислили су. Битно је напустити положај вечитог опозиционарства, ући у власт и активно учествовати у државним пословима. Занимљиво је да су радикали, који су ушли у нову политичку заједницу, сматрали природним процесом да се њихови редови у будућности „пречисте“ од наслага елемената „с неразговетним мислима и тежњама“. ³⁴ Напредњаци нису имали сличан проблем, будући да је њихова странка распуштена још на измаку 1896. године.

Чињеница је да нову партију нису једногласно прихватили радикали, посебно они који нису желели да се одрекну свог имена и програма. То је била највећа и најтежа препрека остварењу замисли о двопартијском политичком систему и јакој конзервативној странци. Прогнозе да радикалски „репови“ могу бити тешко бреме споразуму са краљем биле су тачне. Замисао да се наставе политичке идеје из 1878. године, када су радикали и напредњаци чинили један опозициони скупштински клуб, просто је замаглила чињеницу да су од тада прошле скоро двадесет и три године и да се у еволуцији странака догодило много тога што није дозвољавало враћање точка уназад. ³⁵ Тзв. „екстремни

---

³⁴ Исто, бр. 37, 8/21. јун 1901, бр. 41, 12/25. јун 1901, бр. 51–55, 22. јун/5.–26. јун/9. јул 1901, бр. 230, 18/31. децембар 1901; АС, С, Ф, В, 1901, 58. седница Сената.

³⁵ АС, С Н, бр. 1.750, планови Павла Маринковића о споразуму растурених чланова Радикалне и Напредне странке, који ће временом прерасти у значајну политичку

елементи“ нису били више састављени од народних трибуна, „букача“, „ђилкоша“ и полуписмених паланчана. У њихове редове ушао је део младе, али темељно образоване српске интелектуалне елите, која се после неколико година лутања крајем 19. века коначно консолидовала и осмелила да устане против Пашићевог и других ауторитета у странци. Извори бележе да је углед Пашића, који је већ био пољуљан крајем 19. века, додатно ослабљен његовим пристанком на споразум са краљем. Напади „млађих“ из странке бивали су све чешћи и зато се држао врло повучено, иако га је краљ поставио за доживотног сенатора. Многи су сматрали да Пашићева повученост одаје његову неискреност према споразуму и краљу, а чињеницу да му је у то време умрла кћер, нико није ни узимао у обзир као повод за његово ћутање.³⁶

У опозицију новој политичкој заједници и Вујићевој влади ступили су и либерали са Јованом Авакумовићем на челу. Авакумовић је у јуну 1901. покренуо лист *Српска застава*, који је престао да излази пре Ристићеве смрти у августу 1898. У првом броју је изашао њихов програм, који је захтевао „чисту и непомућену уставност“ својствену „демократском духу“ српског народа. Убрзо се Авакумовић огласио чланком у *Источном прегледу*, у којем је тврдио да су два скупштинска дома излишна за Србију, да су непопуларна и да ће либерали водити борбу против установе Сената. То је додатно раздражило краља и поткопало већ постојеће краљеве сумње у Авакумовића и Рибарца.³⁷ Полуслужбени *Дневник* је подругљиво писао да Либерална странка има снагу комарца коме је ишчупана једна нога,

---

снагу. За разлику од 1881. године, када су се формирале прве страначке организације у Србији, сада ће имати уза се краља да помогне консолидовање странке, за разлику од његовог оца који је две деценије раније радио на цепању странака.

³⁶ Архив Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ), бр. 14.556/65, заоставштина Д. Страњаковића. По казивању министра полиције у Вујићевој влади Николе Д. Стевановића постојала је сумња да је Пашић радио са самосталцем Љубом Живковићем иза леђа споразуму са краљем и радикалима. У Скупштину су 1901. ушла свега 22 „пашићевца“ што је изузетно мало ако се узме у обзир Пашићев положај у странци (1/4 од укупног броја радикала). Доцније се мислило да је и то био део договора са самосталцима, како нова партија не би имала шансе да у Скупштини стекне стабилну већину; Самостални радикал Љуба Живковић је 1901. изговорио јавно у Скупштини: „У овој земљи има један Пашић који је силну популарност у народу имао, али који је присиљен да да једну изјаву на преком суду која му је ударила жиг слабости до смрти. Тајанствене силе раде против интереса људи“, *Стенографске белешке Народне скупштине за 1901*, 3008.

³⁷ Љ. Каљевић, *Успомене*, 63.

алудирајући на подвојеност између Авакумовићевог крила и крила које је предводио правник Живојин Величковић.³⁸ Касније ће се, међутим, испоставити да су уједи тог једноног комарца у лику неколико речитих посланика у Скупштини задавали не мале ожиљке новом политичком споразуму и Вујићевој влади.³⁹

Избори су извршени 4. и 18. августа 1901. Према договору краља и чланова „нове партије“, одлучено је да се за посланике изаберу две трећине радикала (75) и једна трећина напредњака (37), а остала места да се оставе опозицији. Ова „креација“ уговорена између краља и владе била је предуслов да се споразум одржи и да се присталице владе јасно обележе у Скупштини као потенцијални чланови нове партије. На изборима су, међутим, изабрана 84 радикала, свега 28 напредњака, 11 самосталних радикала и 6 опозиционих либерала из Авакумовић-Рибарчеве групе. За председника Скупштине постављен је радикал Риста С. Поповић, а за потпредседнике радикал Аца Станојевић и напредњак Арон Нинчић. Важно је да је одзив бирача био, за ондашње прилике, прилично висок. На биралишта је изашло 207.356 бирача, од којих је споразумној владиној листи гласове дало 133.972 грађана (64,6%), за самосталне радикале гласало је 39.652 (19,1%), за либерале 29.949 (14,4%), а за либералне дисиденте 3.778 гласова (1,8%).⁴⁰ Пошто су радикали однели победу и на изборима за сенаторе, заузели су свих осамнаест изборних места у Сенату. Тако су, поред првенства које су имали у Влади, однели превагу у оба дела Народног представништва, у Сенату и у Скупштини, а затим и у Државном савету.⁴¹

Вест да краљица није трудна и да порођаја неће бити, покренула је замајац опозиције против тек утврђеног политичког и уставног система, коме је требало времена да профункционише. Озбиљни наговештаји да хармонија у политичком животу после новог устава неће дуго остати непомућена уследили су на седницама Скупштине, која је у првом сазиву заседала од октобра 1901. до маја 1902. године.⁴²

---

³⁸ Програм Народно-либералне странке, „Наше обележје“ из 1901, у: *Годишњак за друштвену историју*, св. VI, 1999, стр. 131–138, приредила Сузана Рајић; *Дневник*, бр. 67, 8/21. јула 1901.

³⁹ Ј. Авакумовић, *Мемоари*, 437–444.

⁴⁰ *Дневник*, бр. 82, 23. јул/5. август 1901.

⁴¹ Исто, бр. 86, 6/19. август 1901.

⁴² Б. Маршићанин, *Управитељеве белешке*, књ. 1, 143; *Српске новине* су објавиле 18. маја 1901. саопштење из Двора да је дијагноза француског лекара Колеа из 1900, на основу које се очекивао краљичин порођај, погрешна и да су то утврдили релевантни лекари. Истог дана саопштење је штампано и у полуслужбеном *Дневнику*.

Неочекивано, малобројна опозиција самосталаца радикала и Авакумовићевих либерала повела је жустру шестодневну расправу о адреси, којом је требало одговорити на краљеву престону беседу. Најгласнији су били Љуба Живковић и Стојан Рибарац, који су се без пардона дотицали краљеве и краљичине личности и питања наслеђа престола. Рибарац је за скупштинском говорницом изјавио да су либерали „пригрлили демократију“, да више неће да служе реакционарству, као неки њихови другови, те да Јован Ристић и Радивоје Милојковић којим случајем устану из гроба, одмах би се поново у њега вратили кад би видели нове стазе којима либерали корачају. Њима се придружио и либерал и бивши краљев секретар Војислав Вељковић, тврдећи да Народна скупштина мора имати првенство над Сенатом, јер је то институција старија од свих осталих, па и од самог краља. Узалуд је *Дневник* објашњавао принцип равнотеже власти по уставним теоријама и државним потребама. Опозиција у Скупштини је инсистирала да у записник уђе констатација да је Народна скупштина „највиши суверен“ у земљи. Опозиција је у Одбору за адресу издвојила своје мишљење и истакла да је „коалиција“ штетна по политички живот земље, да споразум одређених људи двеју политичких странака није заснован на слободној вољи, већ на притиску, чиме је јасно циљано на краљеву личност. Адреса скупштинске већине је осуђена као безразложна славопојка уставу „који се не одликује никаквом слободом“. Владици предлози закона били су изложени јаким нападима, а посебно Закон о штампи и Закон о зборовима и удружењима, за које су, раме уз раме, Љуба Живковић, Рибарац и Авакумовић тврдили да су реакционарани.⁴³

Примајући скупштинску адресу, краљ је осудио наступ мањег дела опозиције Народног представништва, а понашање политичке опозиције је обележио као „болест“ која се мора лечити. Приметио је да постоји „један део интелигенције“ који мисли другачије од народа и да се они служе демагогијом да би стекли популарност.⁴⁴ Али управо тај део интелигенције је у јесен 1901. покренуо нови часопис *Српски књижевни гласник*, чије су странице испуњавали људи претежно републикански оријентисани и који су постепено своју циљну групу, интелигенцију, придобијали за своје редове. Они ће бити духовни творци климе која је припремила уклањање Обреновића у мајском преврату 1903. године.

⁴³ *Дневник*, бр. 48, 19. јун/2. јул 1901, бр. 159, 8/21. октобар 1901, бр. 162, 11/24. октобар 1901, бр. 164–166, 13/26–15/28. октобар 1901, бр. 169, 18/31. октобар 1901; *Стенографске белешке Народне скупштине за 1901*, 2410–2411, 2425, 2446, 2997.

⁴⁴ *Дневник*, бр. 173, 23. октобар/5. новембар 1901.

Настала је врло чудна ситуација у којој је двадесетак посланика опозиције „дрмало“ Скупштину, мада је влада имала доминантну већину. На питање како је посрнула влада иза које је стајало сто десет посланика, једини закључак може бити неискреност и закулисно подривање споразумних основа, иако је полуслужбено гласило негирало нападе опозиције да ће се споразум радикала и напредњака распрнути као „мехур од сапуна“.

Ново законодавство

Законодавна активност Вујићеве владе била је у духу новог Устава. Скупштина је у првом наврату заседала седам месеци. Посланици и сенатори су добијали дневницу, која је иницијативом самог краља увећана на петнаест динара, што је Скупштина одмах усвојила. Иста Скупштина је, међутим, у интересу штедње, одмах предложила смањење чиновничких плата.⁴⁵ За седам месеци одржана су сто шездесет два састанка Скупштине и решено је укупно седамдесет осам разних законских предлога, од којих су седамнаест закона били потпуно нови, а усвојено је више од тридесет пет разних законских измена. Од укупног броја предлога Сенат је одбацио свега осам, четири владина и четири народних посланика.⁴⁶ Све у свему, биланс у законодавству је био успешан, али не подједнако у свим државним гранама.

Највише спора у Скупштини су изазвали политички закони. У тој сфери донети су Закон о штампи, Закон о општинама, Закон о изборима чланова Народног представништва, Закон о пословном реду у Сенату, Закон о пословном реду у Народној скупштини, закони о уређењу и о пословном реду у Државном Савету, Измене и допуне Казненог законика. Штампа је ослобођена цензуре, кауције и претходне пријаве новог листа. Лист је могао бити забрањен само у случају да вређа краља, његов дом и ако позива грађане на бунт, а и то тек после судског решења. Полиција није имала никаквих веза са заплемом и обустављањем новина. Закон је штитио приватност грађана од злоупотреба, клевета и денунцирања. Није

---

⁴⁵ Народном представништвуе било одобрено по буџету 200.000 динара, а краљ је самоиницијативно повисио своту за 420.000 динара. Једна радна недеља је коштала државу 20.000 динара. У том сазиву сваки посланик је био награђен свотом од око 1.800 динара, *Стенографске белешке Народне скупштине за 1901*, 3652, 2339.

⁴⁶ *Дневник*, бр. 129, 13/26. мај 1902.

посебно наглашена заштита краљичине личности, што се доцније, са нападима штампе на краљицу Драгу, показало као велики проблем. Казнама нису подлегале ни алузије на краљеву личност и то је опозиција обилато користила.

Законом о општинама установљени су општинска самоуправа и мале општине, од по две стотине порезника. Цензус за општинске бираче је износио петнаест динара. Општине су поново попримиле изглед какав су им дали радикали 1889. године. Краљ је и у том питању попустио приликом израде законе, јер је по претходном споразуму са радикалима одлучено да општине имају самоуправу искључиво у општинским пословима, док по новом закону надзор државне власти готово да није ни постојао. Изменама и допунама у Казненом законнику ублажено је изрицање смртних пресуда, пресуђиване су само за убиство с предумишљајем, хајдучију и атентат на владара или члана његовог дома. Смртна казна је замењена робијом, а кривци су окивани само по наредби суда за изузетно тешке преступе, попут разбојништва и хајдучије.⁴⁷

Закон о зборовима и удружењима имао је врло чудну судбину, те је, иако усвојен и у Скупштини и у Сенату, на крају био обустављен. Тим законским предлогом влада је нудила слободу зборова у затвореним просторијама, док се за скупове на отвореном морала тражити дозвола полиције, чији су органи могли да присуствују истим. Овај сасвим либерални закон омугућавао је свима да присуствују зборовима, осим малолетницима, војницима и лицима без грађанских права, с тим да се место, време, циљ збора и организатор морају на време одредити. Надзор полицијске власти је био умерен, утолико пре што јој је омогућено да контролише рад и окупљања разних удружења. Овај предлог подржавали су и радикали у Сенату, те је он на четрдесет осмој седници Сената, одржаној 28. јануара 1902, усвојен већином гласова. Међутим, због сенатских измена у појединостима, којима су прецизиране већ постојеће одредбе у Предлогу закона о казнама за прекршиоце, закон је на крају пао. Законодавни одбор Сената и Законодавни одбор Народне скупштине састали су се почетком фебруара 1902. да утаначе недоумице око редакције чланова којима су предвиђене казне по Кривичном законнику и по Закону о штампи. Иако су усагласили своје ставове, у Скупштини није било политичке воље да се усвоје оне допуне које су за прекршиоце и изгреднике појашњавале примену Кривичног законика. Шта више, 24.

---

⁴⁷ *Зборник закона и уредаба Краљевине Србије за 1901. годину*, књ. 56, 692, 770, 790; *Исто*, за 1902. годину, књ. 57, 1902, 30, 106, 284, 300, 354.

марта 1902. када се у Сенату по други пут гласало о Предлогу закона о јавним зборовима и удружењима, великошколска омладина се окупила у згради Велике школе у чијим је просторијама Сенат заседао, протестујући против одлуке већина сенатора који нису хтели да се приклоне скупштинским редакцијама спорних чланова и тиме омогуће да закон ступи на снагу. У току тромесечне дебате око овог законског предлога, тензију је подизала напета атмосфера у Народној скупштини, у којој се дебатовало са великом жестином.⁴⁸ Демонстрације великошколаца су имале за последицу повлачење Закона о универзитету краља Александра I из процедуре.⁴⁹

Лоше државне финансије су представљале један од најкритичнијих владиних проблема. Плате чиновништву и војсци нису исплаћиване неколико месеци. Краткорочне позајмице код домаћих новчаних завода само су привремено одлагале државно банкротство. У финансијском законодавству је донето десетак решења, са циљем да та струка буде ефикаснија и да омогући стабилизацију буџета.⁵⁰ Вујићева влада је водила рачуна о придржавању неопходним начелима у реалном буџетирању и у елиминисању непланираних трошкова. У пројекту буџета за 1902. годину први пут је предвиђена свота дефицита, као и извор

---

⁴⁸ АС, С, Ф. XXIV–23, 1901; Клуб скупштинске већине је био спреман да прихвати предлог свог Законодавног одбора да се примедбе Сената у члановима 35 и 36 Предлога закона о јавним зборовима и удружењима усвоје. Међутим, на крају се Скупштина већином изјаснила против усвајања истих, *Дневник*, бр. 72, 15/28. марта 1902, АС, С, Ф. В, седница 76 од 8/21. марта 1902, 1901; М. Војводић, *Демонстрације великошколаца 1902. године*, у: *Зборник радова Универзитета у Београду 1838–1988*, Београд, 1988, 777–785.

⁴⁹ Краљ је потписао Указ 13/26. децембра 1901. и закон о Универзитету је био у предлозима владе. Он је предвиђао четири факултета (Богословски, Филозофски, Правни и Технички). Универзитет је по предлогу био највише самоуправно тело за вишу стручну наставу и за научни рад, које би се налазило под ингеренцијом Министарства просвете и које би било финансирано са 100.000 динара из државног буџета. Због великих напада Скупштине на министра просвете Љубу Ковачевића око предлога о повећању плата просветном особљу, Предлог закона о универзитету није био стављен на гласање, *Стенографске белешке Народне скупштине за 1901*, 2255, 2258–2268.

⁵⁰ Закон о изменама и допунама у Закону о конверзији државних дугова, Закон о изменама и допунама у Закону о царинској тарифи, Закон о изменама и допунама у Закону о државној трошарини, Закон о изменама и допунама у Закону о таксама, Закон о изменама и допунама у Закону о установљењу нових државних монопола.

одакле ће бити попуњена. У мају 1902. привремени дугови земље су износили око четрдесет два милиона динара, те је нови зајам у иностранству био прека државна потреба. Преговори са страним повериоцима су вођени годину дана, а неповољни услови стављани пред српску владу давали су основе опозицији да је напада за неефикасност и расипништво.⁵¹ У новембру 1902. се успело да Србија обезбеди зајам од 60 милиона динара номиналних, по курсу од 80%, на педесет година отплате и са 5% каматне стопе. Од ове своте су 15 милиона динара *al pari* са 6% камате, као хитна финансијска инјекција, стигле одмах за измирење државних дугова у земљи. Реализацијом остатка зајма, у јуну и у децембру 1903, Србија је исплатила све привремене дугове, као и неисплаћене плате и пензије. Тиме је, најзад, разрешена ситуација са привременим дуговима која је више од двадесет година задавала бриге српским финансијама.⁵²

Велики проблем за лабилни државни буџет представљала је и толерантна пореска политика владе, која је од 1901. године ишла ка сталном смањењу оптерећења пореских обвезника свих категорија. Изменама и допунама Закона о непосредном порезу, краљ је ишао на то да задовољи трговачки слој тако што је опорезиван њихов чист принос, а не бруто зарада. Због жалби да им је зарада нереално процењена, у нове пореске одборе ушло је три петине трговаца. Тим законом је порез на зараду умањен за 60%. Учињене су и олакшице пољопривредницима, јер је наплата пореза имала да се спроведе тек у новембру, пошто би радови на пољу били окончани и производи сељака уновчени, а њихов порез је умањен за једну дванаестину, што је и државне приходе умањило за три милиона динара. Окружни и срески прирези за финансирање локалне самоуправе умањени су за половину, и уместо 30–40% од непосредног пореза, износили су 10–15%. Због тешког положаја сељака донет је Закон о изменама и допунама Закона о одужењу аграрног зајма у ослобођеним крајевима. Свим дужницима је од 1. јануара 1902. укинута камата од 7%, а укупне суме дугова су од истог датума, без камате, чиниле главни дуг, који је требало измирити у наредних двадесет година.⁵³

⁵¹ *Српска застава*, бр. 186 и 187, 6. и 7/19. и 20. септембар 1902; *Трговински гласник*, бр. 192, 6/19. септембар 1902; *Дневни лист*, бр. 216, 7/20. септембар 1902.

⁵² *Српске новине*, бр. 29, 6/19. фебруар 1901; АС, МИД, ПО, 1902, Ф-III, д. I; *Зборник закона и уредаба Краљевине Србије за 1902. годину*, књ. 57, 471; *Documents diplomatiques français*, т. II, série 2, 552, 617, 619; Драгана Гњатовић, *Стари државни дугови. Прилог економској и политичкој историји Србије и Југославије, 1862–1941*, Београд, 1991, 86–87.

⁵³ *Зборник закона и уредаба Краљевине Србије за 1901*, књ. 56, 20, 195, 765, исто, за 1902, књ. 57, 49, 211, 253, 261; *Дневник*, бр. 92, 2/15. август 1901; Свота одређена

Међутим, све те мере су деловале само на последице, од којих је стално сиромашење становништва била константна појава од седамдесетих година 19. века. Брзи раст становништва није праћен порастом обрадивих површина и засејаним културама, те интензивнијом обрадом земље.⁵⁴ Број јавних продаја због дуговања је почетком 20. века био приближно исти као и деведесетих година 19. века, али је управо константност те појаве дала две стотине хиљада сиромашних са мало земље и исто толико оних који нису имали непокретности. Тај податак говори да је од 17% до 20% становника живело у изузетно тешким условима. Стога су почетком 1901. године краљ и влада морали расходовати око два милиона тзв. дужног пореза из ранијих година, јер се нису имали одакле наплатити.⁵⁵

Крчењем шума производња стоке је опадала, а временске непогоде (град, поплаве, суше) доводиле су у питање опстанак многих породица.⁵⁶ Без индустријализације и снажне државне интервенције у привреди, помака на овом пољу није могло бити. Страни капитал није долазио у земљу, јер за то није било повољне пословне климе. Штавише,

---

на име непосредног пореза, приреза и допуњујућег пореза врло се мало мењала од половине деведесетих година 19. века до 1903. године. Она је 1896. године износила 32, 6 милиона, 1900. године 36,5 милиона, а 1902. године 31,5 милиона. На име непосредног пореза и приреза држава је убирала годишње, по глави становника, 9,5 динара половином деведесетих година 19. века, 11,8 динара 1900. године, али 9,5 године 1902. Просечна петочлана породица плаћала је годишње око 50 динара пореза, *Статистички годишњак Краљевине Србије за 1900. годину*, 228, 376, 389–390; *Исто*, за 1902. годину, 431–432.

⁵⁴ Власника до 1,5 хектара било је око око 45.000, што је, када се помножи са бројем петочланих породица, значило да је око 220. 000 становника (близу 10%) живело на ивици опстанка или им је опстанак био угрожен.

⁵⁵ *Статистички годишњак Краљевине Србије за 1900. годину*, књ. V, 634–635. Број јавних продаја на годишњем нивоу је у просеку био око 5.000 у другој половини деведесетих година 19. века, а 1900. године 5.743. Вредност продатих непокретности кретала се око 3,5 до 5 милиона динара; Кућу и непокретности имало је 81,3% домаћинстава, само кућу је имало 7,5%, без непокретности је било око 10% домаћинстава, од којих је око 6,8% живело у граду, *Исто*, 39, 180, 228; Извештај пореске управе Министарства финансија од 12/25. јануара 1901, *Српске новине*, бр. 12, 16/29. јануар 1901.

⁵⁶ Закон о установи одбора за регулисање река, спречавање поплава и употребу воде донет је 1901. године. Предвиђао је оснивање Хидротехничког одбора, чији је задатак био да ради на систематском регулисању свих река, наводњавању и исушивању земљишта, *Стенографске белешке Народне скупштине за 1901. годину*, 3547.

на стране улагаче се гледало са великим неповерењем.⁵⁷ Ови проблеми утицали су на тенденцију стагнације у друштву која је трајала деценијама. Зато је године 1902. држава почела да интервенише на социјалном плану и у фебруару је донет Закон о задругама за узајамно помагање. Оснивање тих задруга није имало привредне циљеве, као дотадашња земљорадничка и занатлијска удружења, већ искључиво социјалну и пензиону ингеренцију. Законом су били предвиђени бесплатно лечење и лекови, те пензије у случају старости и неспособности за рад, затим новчана помоћ удовицама и сирочадима и обезбеђивање материјалних средстава за школовање, „умно и морално“ образовање. Планирано је да овај социјални и пензиони фонд буде похрањен у установи Управе фондова или да се ради обезбеђивања камате уложи код Земаљског савеза српских земљорадничких задруга.⁵⁸

Упркос и више него тешкој финансијској ситуацији, краљ је 20. марта 1902. потписао законодавно решење за подизање зграде за Народно представништво.⁵⁹

Вујићева влада је оставила трага и у области просвете. Донет је Закон о изменама и допунама у Закону о средњим школама, као и Закон о изменама и допунама у Закону о уређењу учитељских школа. Тим законом је повећан број потпуних средњих школа за седам, предвиђена је и једна средња школа специјално за женску децу. Школарине су преполовљене за све сиромашне родитеље, а ту су убрајани сви који су плаћали до тридесет динара непосредног пореза. Професорима су унеколико повећане плате, али због протеста Скупштине повећане су им и године службе до пензије, са тридесет на тридесет и пет.⁶⁰ Решавање кључног чиновничког питања новим законом, међутим, није покренуто.⁶¹

⁵⁷ Мишел Палере, *Балканске привреде око 1800. до 1914. године. Еволуција без развоја*, Београд, 2010, посебно глава 10 „Србија и Бугарска 1878–1914. Модернизација и опадање производа“, 354–405.

⁵⁸ *Зборник закона и уредаба Краљевине Србије за 1902. годину*, књ. 57, 55–87; *Исто*, за 1903. годину, 65–95.

⁵⁹ Скупштина је одобрила да се из Шумског фонда за почетак радова позајми 250.000 динара и да се сваке наредне године буџетом предвиди по 100.000 динара за потребе градње, *Зборник закона и уредаба Краљевине Србије за 1902. годину*, књ. 57, 104; АС, С, Ф. XXIV–21, 1901. год.

⁶⁰ *Српске новине*, бр. 178, 9/21. август 1900; *Зборник закона и уредаба Краљевине Србије за 1902. годину*, књ. 57, 266, 268, 281.

⁶¹ Прошао је једино владин предлог специјалног објашњења члана 37 истог закона, *Зборник закона и уредаба Краљевине Србије за 1901. годину*, књ. 56, 766; *Дневник*, бр. 205, 23. новембар/6. децембар 1901.

* * *

Законодавство после Устава од 1901. имало је за циљ да створи основе модерне државе у којој ће сви елементи, без обзира на политичке и идеолошке разлике, бити одговорни за своје поступке. Тај модел се искристалисао због потребе да се пронађе „златна“ средина између стања које је било заведено Уставом из 1889. године и оног које је, оквалификовано као „лични режим“, било на снази између 1894. и 1900. године. Опозиција је, међутим, и у Скупштини и у штампи оштро нападала све владине законске предлоге. Превентивне мере у Закону о штампи је означила као реакционарне, а посланик Стојан М. Протић је упорно доказивао да слобода штампе мора бити скопчана с одговорношћу, узимајући за пример француско законодавство. На изјаву посланика либерала Војислава Вељковића да закон о штампи спада у оне законе који дају обележје сваком режиму и да представља највидније обележје просвећености једног народа, министар Павле Маринковић је одговорио да штампа, поред наведених специфичности, такође мора да одговара друштвеном животу и политичком развоју тог истог народа. У издвојеном мишљењу Љубомир Живковић и Света Симић нису се руководили актуалним тенденцијама у Европи, већ су се позивали на Мирабоа – „славног беседника и покретача Француске револуције“. Живковић се у дебати о Закону о штампи врло слободно дотицао краљеве и краљичине личности, тако да га је председник владе морао упозоравати да се не удаљава од теме и да не дискутује о члановима краљевског дома, који су Уставом тачно одређени.⁶² Либерали су Пашића, због става у Сенату о Предлогу закона о јавним зборовима и удружењима, нагрдили да је „бедник“, а да је странка коју он води само „котерија удворица“, док је Устав који су донели „мртворођено дете“.⁶³

Краљ је мислио да компромисом и консензусом задовољи главне политичке факторе, који ће успети да тај консензус пренесу на већину. Истицао је да консензус подразумева не само да се гласови броје, већ и да се мере. То је значило да је поред квантитета и квалитет битан за правилно функционисање државних послова. Међутим, споне радикалско-

---

⁶² *Дневник*, бр. 195, 13/26. новембар 1901, бр. 209–216, 27. новембар/10. децембар – 4/17. децембар 1901, 218–222, 6/19. –10/23. децембар 1901.

⁶³ *Српска застава*, бр. 54, 15/28. март 1902.

напредњачког споразума ослабиле су одмах после затварања Скупштине у пролеће 1902. Пред насртајима малобројне али речите опозиције, припадници „некрштене“ партије краће време су се бранили удруженим снагама. Испоставило се да председник владе Михаило Вујић нема снаге да одржи владу на окупу, да му се већина у његовој странци противи и да истиче Пашића као способнијег и утицајнијег, личност која би „верније“ заступала страначке интересе. Подела на вујићевце и пашићевце ослабила је у великој мери даљи развитак нове странке. Руски посланик Чариков је приметно да Вујић није довољно „тврдо“ да наметне странци послушност и, што је врло важно, да не може да заштити краља од све чешћих напада опозиције. Криза је у марту 1902. преброђена само захваљајући томе што су краљ, влада и Скупштина на тренутак државне интересе истакли у први план. Скупштина је изјавила поверење Вујићевој влади. Да би се та влада одржала, Русија је преко свог посланика у Паризу интервенисала код министра иностраних дела Делкасеа да омогући Србији да што пре дође до новца. Српском посланику у Паризу је саопштено из кабинета председника француске владе да ће учинити све да се Србији помогне.⁶⁴

Када се обелоданило нејединство у влади, опозиција је постала насртљивија. Краљ испрва није веровао када су му говорили да договор пропада јер је Пашић против њега. Када је, под утиском да би га Пашић боље штитио од Вујића, у мају 1902. хтео да му повери састав владе, Пашић је одбио под изговором да његове колеге Стојан Протић и Лазар Пачу неће да се приме дужности, па да и он одустаје. Тако је Вујић остао на челу донекле реконструисаног састава.⁶⁵ Још нико није говорио да ће споразум бити прекинут, али по понашању већег броја потписника радикалске оријентације то се могло закључити. Радикалска већина у Скупштини је била неумољива према Вујићевој влади и свему што је она представљала у политичком животу. Посланици су нападима на напредњачке министре подизали велику тензију и око ситних питања. Краљ је једва успео да убеди радикалске посланике да одобре уговорени зајам, који је прошао са тесном већином – 64 гласа за и 49 против.⁶⁶

⁶⁴ Архив внешней политики Российской империи (даље: АВПРИ), Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 496, 1902, л. 166, 172; *Documents diplomatiques français*, т. II, série 2, 314, 487–488.

⁶⁵ Из владе је иступио министар просвете Љубомир Ковачевић, за министра народне привреде постављен је Ђока Ј. Николић, а извршено је још неколико рокада ресора међу министрима. Реконструисана Вујићева влада била је на управи од 19. маја до 19. октобра 1902. године, *Владе Србије*, 195–196.

⁶⁶ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 495, део I, 1902. год, 151; *Documents diplomatiques français*, т. II, série 2, 310, 315; Љ. Каљевић, *Успомене*, 73; Б. Маршићанин,

Против зајма је гласао и Пашић који је у свом издвојеном мишљењу нагласио да ће српским финансијама бити боље када се „пође путем озбиљне и строге штедње“ и када и држава и становништво почну да живе „у границама државних прихода“.⁶⁷ Тим ставом појединих сенатора, народних посланика, као и опозиционе штампе, програму Вујићеве владе одрицала се подршка, која му је обећана у Народном представништву 1901. године.

После осамнаест месеци натезања да сви остану на своме месту и да раде по договору, увидело се да то није могуће. Нова партија није прорадила. Поред наведених разлога, томе је много допринело покретање питања наследства престола. Краљ је политички систем осмишљавао под претпоставком да ће учврстити династију и онемогућити противнике да га уклоне с престола. Међутим, како се то није догодило, споразум са краљем који није имао загарантовану будућност, постао је излишан за супротну страну.⁶⁸ У циљу поткопавања положаја династије Обреновић аустроугарска штампа је јавно покренула питање престолонаследника, иако је краљ имао само двадесет пет година. И Петар Карађорђевић је покренуо замашну кампању. У бројним интервјуима је изјављивао да краљ Александар ради против интереса земље и да скандалима на двору срозава њен углед.⁶⁹ Убрзо је уследила акција карађорђевићеваца, тзв. Алавантићева афера.⁷⁰ Она се догодила 5. марта 1902, баш уочи

Управитељеве белешке, књ. 2, 38, 44, 47; *Стенографске белешке Народне скупштине за 1902. годину*, 15–17, 31–40, 64–82, 98–118. После жучне десетодневне расправе у Скупштини, зајам је у првом читању предлога прошао са 69 гласова за и 49 против, а у другом читању са 61 гласом за и 32 гласа против.

⁶⁷ АС, С, Ф. I–31, 1902.

⁶⁸ Претпоставка С. Јовановића да се краљу уставни режим са коалиционом владом чинио „дотрајалим“, те га је хтео променити, није одржива, *Влада Александра Обреновића*, II, 291.

⁶⁹ У јеку незадовољства после изостанка рођења престолонаследника, у септембру 1901. јављају се први гласови о краљичином брату Никодији Луњевици, као кандидату за наследника престола. Ова вест се брзо проширила земљом и може се рећи да је директно утицала на поспешивање завере против краља. Опозиција је одмах почела да снажно експлоатише ову информацију за свој циљ свргавања Обреновића. Осетивши да су гласине о Никодију врло штетне по њега, краљ је одмах одлучно демантовао те вести, више у С. Рајић, *Александар Обреновић*, 476–481, 496–497; Д. Живојиновић, *Петар I Карађорђевић*, I, Београд, 2003, 444–447.

⁷⁰ Ради се о упаду Радомира Алавантића на територију Србије из Митровице (Сремске), познатог пункта карађорђевићеваца, одакле су убацивали пропагандни

двадестогодишњице проглашења Србије Краљевином. Извори казују да је њен циљ је био да се поквари постигнути договор између краља и радикала који је омогућио Александру да учврсти власт. Краљ није ни помишљао да за ту аферу окриви радикале. Алавантићев упад је, по закључку руског посланика, утицао на пораст престижа династије Обреновић у земљи, јер је све политичке факторе збио у чврст фронт. Официри који се нису одазвали Алавантићевом позиву показали су, како је рекао краљ Александар на прослави, да су му одани и да схватају да је државни успех током протекле две деценије плод заједничких прегнућа српске војске и Обреновића. После краљевог говора, громогласни аплауз се разлегао пред двором као потврда његових речи. Исти закључак о јачању краљевог положаја после ове афере стекао је и британски посланик у Београду, коме је краљ лично причао о догађају као неозбиљној авантури једног младог човека. Скупштина је у марту 1902. усвојила изјаву верности краљу Александру, а томе су се придружили и посланици опозиције који су тада већ били у колу завереника.⁷¹ Међутим, то су све биле тренутне манифестације, које нису биле мотивисане и руковођене искреним осећањима и намерама.

Озбиљна криза владе и споразума из априла 1901. наступила је у септембру 1902. Напади на краља су у штампи били све чешћи и све жешћи. Слободе загарантоване Уставом из 1901. године послужиле су опозицији као полазиште за много јачи напад на краљева права и за истицање онаквих политичких захтева каквих, по краљевом тврђењу, нема ни у земљама са много дужом државном традицијом од српске.⁷² Већ ослабљена, Вујићева влада није могла да заштити краља и то посебно није могла да учини када је почетком октобра стигла вест из Петрограда да се одлаже пут у Русију, о коме се у званичној штампи причало више од

материјал против Обреновића. Алавантић је био син шабачког адвоката, познатог карађорђевићевца, који је, као и син, раније био осуђиван за противдржавну делатност. Обучен у генералску униформу, он је у зору 20. фебруара/5. марта 1902. са четири пратиоца упао у Шабац и претњама и обећањима натерао царинике да га следе до окружног начелства. При покушају да заузме жандармеријску станицу, смртно је рањен. У прокламацији Алавантић је позивао народ на буну, да свргну Обреновиће. Прокламација Алавантићева, АС, ПО, к. 77, д. 138.

⁷¹ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 495, део I, 1902, л. 132; Ж. Живановић, *нав. дело*, књ. 4, 262; Љ. П. Ристић, *Велика Британија и Србија*, 492; В. Казимировић, *Никола Пашић и његово доба*, 1, Београд, 1990, 596, 611–612.

⁷² *Српске новине*, бр. 192, 1902; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, II, 271.

годину дана. Краљ је све више тонуо у бригу, а његово самопоуздање је копнило. Почео је да верује да га може спасти само јак војнички кабинет.⁷³

У краљевом окружењу је заподенута жустра борба између оних који су желели да експлоатишу краљево разочарање због отказа пријема у Ливадији и да га подрже у намери да се врати очевој унутрашњој политици, и других који су га бодрили да настави са политичким правцем који је водио скоро две године, са ослоном на Русију. Краљ се прерачунавао и испитивао пулс о реакцији Русије ако би се определио за владу са војним лицем на челу. Тако дубока унутрашња криза била је незапамћена у Србији.⁷⁴ Вујић је убеђивао краља да не узима војно министарство и да не гази у реакцију, јер ће на тај начин изгубити престо. Саветовао му је да позове на консултације представнике свих политичких партија и он је то прихватио. У двору се 18. октобра 1902. окупило око седамдесет представника свих политичких партија. Краљ је саветовање започео речима да се јавно мњење у Србији већ више од пола године интересује за пут краљевског пара у Русију, напомињући да је тој ствари дат већи значај него што је било потребно. У другом делу говора се осврнуо на компликације при увођењу Устава у живот и нападе неких опозиционих листова на њега. Ради превазилажења кризе, предлагао је формирање коалиционе владе од представника свих странака, али су то страначки шефови одбили. Мишљења присутних су била подељена – највише њих се изјаснило за чисто радикалску владу, док се мањина поделила око наставка постојећег политичког споразума и владе од представника свих странака. Завера је тада већ увелико кована, а анонимна писма владарском пару нису давала мира.⁷⁵

---

⁷³ О значају краљеве посете руском царском пару до које је требало да дође на јесен 1902. и о последицама њеног отказивања, С. Рајић, *Александар Обреновић*, 349–351, 492–493.

⁷⁴ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 496, 1902, год, л. 218–219.

⁷⁵ Радикали су нагласили краљу да се промена спољне и унутрашње политике не може извршити без опасности по краљевину и династију. Толико истомишљеника из разних политичких странака до тада није било ни у једном унутрашњем или спољном питању. Александар је одговорио политичарима да ће поразмислити о свему и да ће их обавестити о својој одлуци. Иако је добро схватио поруку политичара, није је могао следити из страха за своју и краљичину безбедност. Своје стрепње краљ и краљица су поверили руском отправнику послова Мансурову 21. октобра 1902, молећи га да на надлежном месту пренесе њихове наде у руску подршку, АВПРИ, д. 495, део I, 1902. год, л. 220–224; Исто, д. 496, 1902. год, л. 221, 225, 227; Ј. Авакумовић, *Мемоари*, 457–459; Б. Маршићанин, *Управитељеве белешке*, књ. 2, 64; *Дневник*, бр. 274, 6/19. октобар 1902; *Мале новине*, 6/19, 8/21 – 10/23. октобар 1902; *Српска застава*, бр. 209, 8/21. октобар 1902; АСАНУ, бр. 7.242, *Бележница Јована Мишковића*, св. 34, 5/18. октобар 1902.

Мењајући владу, краљ овога пута није ишао у крајност због поруке из Петрограда да не прибегава „крајњим“ мерама, јер ће га Русија напустити. Тако је 20. октобра формирао кабинет Пере Велимировића.⁷⁶ Ова влада је представљала, мада само формално, наставак радикалско-напредњачке сарадње. Због непознатих политичких личности које су је чиниле, владу нису подржавали ни вујићевци, ни радикалска већина у Скупштини. Нападе на „слабу“ владу краљ је одбијао речима да су га на то приморали управо страначки предводници који нису хтели да уђу у владу и учине је јачом. „Прваци – напред“, писао је Пера Тодоровић, „али неће Авакумовић, ни Рибарац, ни Сава Грујић, ни Новаковић; Пашић и хоће и неће.“ Краљ је послове унутрашње и спољне политике узео у своје руке и због тога је оштро нападан у опозиционом *Одјеку*⁷⁷, *Српској застави* и *Београдским новинама*. По отварању јесење скупштинске сесије 14. новембра 1902, дошло је до нове кризе. Радикалска клупска већина гласала је за програм владе са 51 гласом за и 9 против. Сви напредњаци су подржали владу и наставак споразума. Међутим, при гласању у Скупштини, од 130 посланика, 53 је гласало за, а 44 против владе. Са тако неуверљивом већином, влада није могла да опстане. Краљ је позвао из Беча Вукашина Петровића и понудио му место министра финансија у влади генерала Цинцармарковића. После саветовања која су се одвијала у три наврата, Петровић је одбио краљеву понуду.⁷⁸

Око 15. новембра краљ је покушао да састави коалициони кабинет од представника све три политичке партије, у којем ће већина бити радикалска. Председништво владе је понудио генералу Сави Грујићу.

⁷⁶ *Мале новине*, 9/22. октобар 1902; О саставу владе видети: *Владе Србије*, 196–198.

⁷⁷ *Одјек* је почео да излази 1/14. октобра 1902. као гласило самосталских радикала, који до тада нису имали свој лист.

⁷⁸ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 496, 1902, год, л. 243; *Стенографске белешке Народне скупштине за 1902. годину*, 233–236; *Дневник*, бр. 303, 4/17. новембар и бр. 304, 5/18. новембар 1902; В. Јовановић, *Успомене*, Београд, 1988, приредио В. Крестић, 496; АС, ПО, к. 69, д. 65. Петровић је поручио краљу да може на њих да рачуна само у случају ако узме јак радикалски кабинет, са аустрофилом за министра иностраних дела. У разговору између Чарикова и Андре Ђорђевића, који је вођен одмах по образовању владе Цинцармарковића 20. новембра, Ђорђевић је најавио да се повлачи из политике, јер је јасно да се његов и Вукашинов предлог неће остварити, иако је, по њиховом мишљењу био једини спасоносни пут за Србију. Ово приближавање напредњака руском дипломатском представнику врло је необично, а том приликом Ђорђевић је отворено обележио све пропусте руске политике на Балкану који су Србију, у време њихове управе, потискивали ка Аустро-Угарској.

После петодневних преговора, Грујић је одбио понуду, а исто су учинили и истакнути политичари из осталих партија. Велимировић је одступио, а са њим је пао кабинет. То је уједно и крах покушаја стварања „нове партије“. Споразум од 19. априла 1901, радикали су огласили неважећим тек 14. марта 1903, на страначкој конференцији. Тада је наглашено да је споразум престао да важи 19. новембра 1902. са падом Велимировићеве владе. Радикали су тада најавили да у изборну борбу улазе са девизом да ће стајати на земљишту Устава из 1901. године и да ће прихватити новопокренути лист *Уставна Србија* за гласило Радикалне странке. Међу потписницима конференцијских одлука нашли су се многи радикали, чланови највиших државних установа Сената и Државног савета, попут Михаила Вујића, Николе Пашића, Ђорђа Симића, Свете Симића, Велимировића и Саве Грујића, бивше присталице и потписници споразума нове политичке заједнице.⁷⁹

Краљу су остале на располагању само мање познате политичке личности, које су 20. новембра пристале да уђу у владу генерала Цинцармарковића.⁸⁰

Збор либерала десног крила под вођством Јеврема Андоновића одржан је 14. децембра 1902, а решено је да и они ступају у опозицију влади. На страначкој конференцији 4. децембра 1902. либерали око Авакумовића су објавили да ступају у опозицију, јавно су осудили октроисани устав и затражили његову ревизију „у демократском духу“. Самосталци су такође заузели опозициони став и затражили повратак Устава из 1889. године.⁸¹ Опозициона гласила *Одјек*, *Српска застава*, *Мали журнал* и *Дневни лист* писали су као да у земљи влада предреволуционарно стање. Краљ и краљица су нападани неприкривеним алузијама и претњама, а народ је позиван на буну против владајућег поретка.

---

⁷⁹ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 498, 1903, л.159; АС, Ђ. Симић, књ. VI, *Од 1. јануара 1902. до 29. маја 1903*, 7; *Уставна Србија*, 1/14. јануар 1903, *Мале новине*, 29. фебруар 1903, *Слога*, 4/17. март 1903.

⁸⁰ *Владе Србије*, 201; Програм Цинцармарковићеве владе објављен у новопокренутом листу *Слога*, бр. 1, 24. новембар/7. децембар 1902.

⁸¹ *Београдске новине*, бр. 331, 1/14. децембар, бр. 332, 2/15. децембар 1902; *Српска застава*, бр. 245, 23. новембар/6. децембар 1903; *Одјек*, 14/27. јануар 1903; АСАНУ, бр. 14.556/55, Заоставштина Драгослава Страњаковића; Андоновић је напустио опозициони став према Цинцармарковићевој влади 20. децембра када га је краљ именовало доживотним сенатором, АС, С, Ф. I–45, 1902.

Закључак

Сви експерименти са државним програмима под краљевим скиптром, попут оних који су истицани у програмима Новаковићеве (1895/6), Симићеве (1897), Ђорђевићеве (1897–1900) или Вујићеве владе (1901/2), били су изиграни, што због недоследности владара, што због неискрености партијских личности које су му приступале као родољуби, а иступале као страствени партизани. Због тога је и компромис на који су пристали најважнији фактори српске политичке сцене у 1901. години, урушен за врло кратко време. Радикали су ушли у „нову политичку заједницу“ са пола срца. Они нису смели да се удаље од своје матице Радикалне странке, иако су се споразумом баш на то обавезали. Опрез страначких лидера да им популарност може избледети, или сасвим нестати у корист млађих „бескомпромисних“ снага плашила их је и терала их да седе на две столице.

Преуређење политичке сцене компромисом између владара и најјаче странке у земљи није дало резултате, и због тога што су се њихове државне концепције увелико разликовале: прва страна се залагала за централистичку државу, уставну монархију у којој ће владар обједињавати извршну и законодавну власт, а радикали су тежили ка децентрализованом држави у којој ће доминирати најмасовнија Радикална партија. Та борба је садржала важне елементе у одређивању приоритета државног развоја. Кратак предак који је наступио доношењем Устава из 1901. године и споразумом најважнијих политичких актера у земљи, показао је да представници двеју опречних државних концепција не могу постићи консензус. Снага преговарачких страна је већ на измаку 1901. године била неравноправна и краљева позиција је у 1902. години ослабила до безнадежности. Притајени проблеми и спорови су после Вујићевих влада опет свом силином избили на површину. Један од њихових главних узрока била је и изражена хетерогеност у редовима Радикалне странке, пад Пашићевог утицаја и одсуство партијске дисциплине.

Увидевши да су споразумне основе поткопане и у страху за сопствени опстанак, краљ је желео да се врати стање какво је било пре споразума. Међутим, то у пракси више није било изводљиво. Штавише, таква његова намера је убрзала уједињење опозиције, која је путем штампе дражила јавно мњење против краља и тиме створила општу климу да ће Србија пребродити своје проблеме када Обреновића више не буде на српском престолу.

Далекосежније посматрано, пропашћу нове политичке заједнице и државног уређења на начелима Устава из 1901. српска политичка сцена се одрекла еволутивног државног и политичког развитка и определила се за нагле и револуционарне резове, праћене насиљем према противничкој страни. Та одлука је битно утицала на чињеницу да су прве две деценије 20. века обележене појачаним унутрашњим нестабилностима у Краљевини Србији, упркос прокламовању парламентарног уставног система 1903. године.

Suzana Rajić

**THE NEW POLITICAL COMMUNITY
AND THE MIHAILO VUJIC GOVERNMENT IN 1901/02**

Summary

By grouping of single politicians of radical and progressive orientation, basis was created for forming a new political community that acted according to the agreement of altogether work, which was titled "To Our Friends" and published in a respectable number of a newly started magazine Dnevnik, dated on 19th April 1901. The agreement was signed by eighty people on both sides and they represented the core of a new unnamed party. The newly created party did not have the classical party organization, but only a political paper as an organ, and its members were supposed to form a club in the Assembly against the opposition. Although the agreement is known in historiography as fusion or coalition, it has no elements specific for these terms, since it was not preceded by inter-party agreement and had a goal to create a new party. The new political community, as it was called by its members, was the State Administration for eighteen months. Activity of ministerial compositions under the direction of Mihailo Vujic (April 1901 - October 1902) coincides with its actions. Its program has been represented in the constitutional resolution in the year 1901 which provided legal security and political freedom, and the novelty was the existence of a bicameral parliamentary system. A short break that came with the adoption of the Constitution of 1901th and the agreement of the most important political actors in the country showed that the representatives of two opposite state concepts cannot reach the consensus.

Key words: Aleksandar Obrenović, Mihailo Vujić, the Radical Party, Progressive Party, the political agreement, the Senate, Assembly

Чланак примљен: 31. 01. 2011.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 27. 06. 2011.